

ГУНАР СВАНЕ (Архус)

ЖИТИЈЕ СТЕФАНА ДЕЧАНСКОГ ГРИГОРИЈА ЦАМБЛАКА

С обзиром на књижевноуметнички аспект Цамблакова стваралаштва, проучаваоци средњовековне књижевности Јужних Словена одавно су јединствени у мишљењу, да је Григорије Цамблак један од највећих стилиста Трновске школе. Јацимирски је већ почетком овога века (1903) подвргао Цамблаков опус темељитој стилистичкој анализи, бавећи се нарочито тематиком реторичких захвата и њихова психолошка ефекта. Његовим се резултатима послужила Вранска. Она је својом студијом о стилским захватима у опусу патријарха Јевтимија (1942) покушала стилистичку проблематику повезати с литерарном традицијом почетака старобугарске књижевности и стваралаштвом Трновске школе уопште. До сада је, дакле, реторичко-стилистичка проблематика, тј. питање украшавања књижевног текста (*ornatus*) у вези с Цамблаком и тадашњом литерарном активношћу, довољно осветљена.

То је, међутим, тек једна страна медаље.

Средњовековни писац у свом се раду руководио реторичким упутствима наслеђеним из антике. Пишући текст, он је увек морао имати на уму прописе о избору теме. И тек када би одабрао тему, писац је могао прећи на утврђивање композиције. При томе он је тежио да његов текст на крају добије облик, који ће у складу са пишчевим општим интенцијама у читаоца изазвати жељени учинак.

Избор теме (*inventio*) и композиција текста (*dispositio*) чине веома компликован процес, па је стога тешко пратити све његове фазе. Пре свега, нама је као читаоцима тешко уочити начин кодирања текста. Да бисмо текст разумели, потребно га је, дакле, декодирати у његову завршеном облику, што између осталог значи, да морамо утврдити његову композицију. Временска удаљеност и потешкоће културно-историјске природе преостављају проблем, који је готово немогуће потпуно савладати. Но и деломично решење може нам помоћи да боље схватимо зашто је и како писац одабрао своју тему. На тај начин можемо успешније пратити детаље у пишчеву обликовању текста. Самим тим можемо такође добити увид у околности везане с постанком текста: то нам пружа могућност да добијемо представу о принципима којима се аутор руководио

у његову обликовању, као и представу о непосредном поводу тог по-
дхвата.

У овом чланку намера нам је да истражимо технику композиције у
једом од Цамблакових најпознатијих дела — у „Житију Стефана Дечан-
ског“. У првом се поглављу бавимо питањем диспозиције а у другом
питањем извора којима се аутор служио, с намером да преко начина ау-
торове селекције извора осветлимо тематску страну житија, да бисмо на
крају, у трећем поглављу, нашу пажњу усмерили на питање пишчева
стваралачког потицаја, тј. оних конкретних околности које су утицале на
Цамблакову одлуку да се прихвати писања житија.

Рукопис којим се Шафарик у своје време послужио издавајући
Цамблаков текст није остао сачуван. Због тога је данас немогуће утвр-
дити, у којој мери издавачева подела житија одговара подели у рукопису
којим се послужио. Многа Шафарикова назначавња одломака изазивају
у нама сумњу. У објављеном тексту налазимо више примера, где је гра-
ница између појединих одељака неозначена, иако постоје бројни сигнали,
како у техници приповедања тако и у служењу језиком, који упућују
на могућност да је у предлошку било замишљено другачије разграни-
чење. То нас мотивише да Цамблакову биографију, с обзиром на проб-
лем композиције, промотримо независно од Шафарикове поделе.

Мирковић је биографију Дечанског поделио на 22 одељака, које је у
својем преводу снабдео посебним насловима. Они укратко сажимају
садржај одељака, на је на тај начин Мирковић постигао већу прегледност
текста. Читалац је тиме добио могућност лакшег сналажења, што је сва-
како велика предност, будући да се могло претпоставити да ће модерно
издање житија доћи у руке читаоцима који желе постићи увид у дога-
ђаје који су већ за Цамблака били историјом. Но, како је већ раније
примећено (нпр. Поповић), Цамблаков текст у великој мери садржи еле-
менат тенденциозности и као такав није од знатније вредности гледано
са становишта историјске науке. Писац се очигледно руководио извесним
идеолошким и дидактичким мотивима. Због тога се подела текста у
српској верзији не мора сматрати једино прихватљивом, тим више што
се темељи на историјско-хронолошкој анализи садржаја биографије.

Након поближег проматрања, текст нам показује да аутор — нпр.
честом употребом уметака, узгредних напомена или „резонемача“ — сам
наговештава основни принцип унутрашње структуре свога дела. У идућем
покушаћемо одредити композицију житија ослањајући се управо на Цам-
блакове упутства тамо где год је то, наравно, могуће.

То, међутим, никако не значи да је схема Мирковићеве и Шафари-
кове диспозиције безвредна. Оне се често поклапају, а често се може
наћи на места где се обојица издавача, заједно или појединачно, при-
ближавају оној слици композиције житија, коју је могуће утврдити на
основи других критерија.

I.

Као и сваки други текст који је доследно уређен према прописима
реторике, тако је и житије Дечанскога конципирано око три основна
дела: уводног, главног и закључног.

Уводни део обухваћа у штампаном издању стр. 43.8—44.24 и према
томе је веома кратак. Садржајно се може поделити на три краћа одељака,

која одговарају подели у Шафарикову издању. Први одељак представља похвалу великом и личном српском народу што надмашује све остале, како својом војном надмоћношћу, тако и својом славом, својим богатством, те лепотом и пространошћу своје земље. Србија се такође може поносити својом побожном и умном династијом. Нарочит сјај пада на оснивача династије и српске државе:

Сумешнь тѣвекыи.

Сумешнь, нже въ царствѣихъ царевъ въсвѣхъ оугоднѣи.

Сумешнь, нже царствѣа високоє смѣрнѣи,
и великоє нновѣстоє възлюбывѣи.

Сумешнь, добрии воинъ великааго воеводѣи,
нже не веѣза се възнами житѣа,
нъ воеводѣ оугоднѣ бысть.

Сумешноу ономъ богопрѣмномъ въ истинноу другъ,
мню же и величанши. (43.17—44.3).

Ова тирада, пуна алитерација, на свој начин зачуђује, долазећи већ после првих редова увода, јер управо у њој аутор жели да истакне Немањин тобожњи хришћански став према животу: његово богоугодно живљење и презирање земаљских радости, његову кроткост и љубав према свештенству. Нарочито је ефектно опитан религиозни аспект Немањина портрета у последњем ретку, где се стари српски владар успоређује са Симеоном из Новог Завета (Лук. 2.22—38), где овај прима малог Исуса у храму заједно с пророчицом Аном. Снажан утисак остављају и завршне речи одељка:

Велико бѣи благодѣть свѣи величанша закона,

толико и благодѣтии самужитеаи паучѣ свѣи танинѣи величанши (44.3—5).

Супротстављање појмова законъ и благодѣть, онако како се оно даде протумачити на основу Старог и Новог Завета, јудејске и хришћанске традиције, безброј се пута користи у средњовековним текстовима. Религиозни поглед на историју у старих писаца стоји у знаку схваћања, да с Христом почиње она стварна и одлучујућа прекретница у историји човечанства, која се на том основу дели на „оно пре“ и „оно после“, на незнабоштво и хришћанство. Цамблакова карактеристика Стефана Немање као „слуге божје благодати“ делује на читаоца тако, да он добија утисак како пре те велике хришћанске личности у Србији није било хришћана, што је историјски свакако нетачно, и што је како аутору тако и његовим читаоцима морало бити познато.

Други одељак уводног дела наставља похвалу Немањићима, успоређујући ту српску династију с оснивачем Византијског царства, императором Константином, и његовим наследницима. Поређењем се, наравно, даје предност српској династији. Цамблак ипр. истиче, да међу Немањиним наследницима није било покушаја изазивања раздора у Цркви, што је био случај с византијским царевима после Константина. Сви су српски владари управљали благочестијем и богомудрѣњем же и боголюбѣзѣм. Ни ову тврдњу не треба узети здраво за готово. Аутор, између осталог, не наводи потребним да напомене, како је Стефан Душан у своје време изазвао раздор у православном свету, када је 1346 својевољно основао српску

патријаршију. За Цамблаково слављење Србије и њених владара може се свакако рећи да је уметнички ефектно: његова је стварна намера и била да изрази љубазност странца према гостољубивој земљи.

Последњи одељак увода садржи традиционалну *captatio benevolentiae*. Цамблук се испричава, како је он можда и некомпетентан да реши свој задатак ваљано и умољава читаоце да га не осуђују преоштро. Аутор је свестан да су извештаји о Стефану често противречни и да су усмени извори о њему често обојени тежњом да се властита традиција наметне као једина веродостојна. У тој је ситуацији Цамблаково опредељење, да не повлађује ни једној страни, већ да своје поверење искључиво да самом мученику (на мученика оуповахъ 44.21), с надом очекујући његову помоћ. Прве речи одељка: научникашому же ми повѣсть о великомученици н царн (44.15—16), откривају нам да је Цамблук пажња у већој мери усмерена на детаље око Стефанова мучеништва, него на оне који се односе на само његово владалаштво. Истовремено, завршне речи одељка: къ тѣмъ похвалному житію вѣтрѣмнѣхъ повѣсть (44.23—24), упућују нас на закључак да Цамблук текст ваља схватити као жанровски покушај светацког житија, где је тежиште стављено на елементи панегиричности.

Само излагање историјских догађаја у вези с Дечанским (повѣсть) заузима средњи и најопширнији део текста: 44.25—83.2, после чега следи закључни део, тј. стр. 83.2—87.14 и 93.3—94.24. О одломцима 87.15—93.2, за које се такође може рећи да припадају закључном делу, биће речи у III. поглављу чланка.

Задржавши се на изношењу многобројних хришћанских врлина Стефана и подарене му моћи да — и након своје смрти — чини чудеса (што сведочи о томе да је Стефана свакако потребно сврстати међу свецe), Цамблук маркира прелаз између средњег и завршног дела овим речима:

Н оубо угоднѣ ан сѣ;

Никакожѣ. Христѣвъ бо оученикъ естъ, рекшааго:

„Дѣла, нѣже азъ творѣхъ, н тѣ сътворишь“ (Јов. 14.12) (83.2—4).

Завршни део, као и уводни, има троделну структуру. Прво долази паренеза о хришћанским врлинама и њиховој вредности (83.4—84.20). Исходиште паренезе чине опис хришћанске нарави Дечанскога и свечева побожна дела, која су му обезбедила улазак у царство небеско и која су предходно била читаоцу изнесена тако, да би му постало јасно на који је начин Стефан своју веру и своја богоугодна дела повезао једно с другим: вѣроу оубо украсише дѣлаи, н дѣла же вѣроу запечатѣхъ. Набројивши хришћанске врлине — деломично указујући на неке новозаветне списе (1. Кор. 13.13 и Кол. 3.12) — Цамблук у текст уноси нову тему. Он указује на то да је Стефан ушао у редове светаца држећи се хришћанских идеала. Ту Цамблук као илустрацију узима новозаветни текст о десет девојака и младожењи. Том познатом параболом (Мат. 25.1—13) аутор се, истина, служи само индиректно, и она се у тексту тек да наслутити. Међутим, ипак је јасно да аутор алудира на пет мудрих девојака, желећи нагласити како је Стефан, угледавши се на њих, дао образац понашања за све праве припаднике Христове вере. И ако што је пет мудрих девојака спремно дочекало младожењу с уљем за

светиљке, тако је и Стефан добио место међу свецима захваљујући томе што је мудро и на време прикупио благо добрих дела (83.28—29). На исти начин морамо и ми, обични људи, бити спремни да увек поштујемо Христове заповеди о стрпљивости, покорности и љубави према ближњему. Живећи тако, спремно ћемо дочекати Судњи дан. Угледати се можемо у томе на Стефана који, иако мртав, наставља чинити своја добротинства, и то ће чинити све до краја овог света. У томе он личи на мудре девојке, које су, иако сном савладане, биле спремне за младожењин касни повратак: ... и понеже кѣснѣщюу жениху, поужда нестѣснѣнаа нашѣдѣши въздрѣмати се вѣсе творити и спати. нѣ и спещюу тѣмго светѣе дѣше съсудѣ дѣнствѣтъ прѣслабѣнаа... (84.10—13).

После ове кратке али промишљене и успешно формулисане паренезе следи похвала Стефану. На стр. 84.20—87.14 Цамблак велича свеца успоређујући га с низом истакнутих старозаветних ликова. Он истиче сличности између њих и Стефана, с тим што је нарочита пажња указана неким Стефановим предностима. Дечански се тако успоређује с Јовом, прототипом побожна човека, човека који стрпљиво подноси све патње, чак и оне које није ничим заслужио. Затим с Исусом Навином, тим великим освајачем; с Давидом, краљем своје земље у време њезина највећег сјаја, те са Соломоном и Јосифом. Нарочито су занимљиве успоређе с ова два последње споменута библијска лика.

Соломон је најпознатији градитељ међу свим старозаветним ликовима — за њега се каже да је подигао величанствени храм у Јерусалиму. Стефан је у томе сличан Соломону, јер дао је изградити манастир у Дечанима, али он је и надмашио Соломона, јер:

... нѣ ан црѣковѣ създа онѣ (тј. Соломон) многѣзлатноу и многославноу, нѣ законнымъ службамъ въ потрѣбу и жестокоу сѣрѣзѣмъ Иسرائю въ освѣщеніе, съ же (тј. Стефан Дечански) божьстѣнымъ таннамъ благодѣти храмъ създа въ савженіе и достоаніе Хрѣстова, людемъ въ сѣбраніе молѣтвенно... (86.9—14).

У цитираном одломку још једном срећемо аргуменат о супротности која влада између појмова законъ и благодѣтъ (усп. Јов. 1.17: *Јер се закон даде преко Мојсија, а благодат и истина постаде од Исуса Христа*). Переђење се одмах затим надопуњује новим елементима — Дечани с једне стране, и четири друге чувене грађевине, с друге стране. Реч је о храму у граду Кизику, о Јосифовим египатским житницама (усп. 1. Мој. 41.47 и сл.), о Вавилонској кули (нже на полн Сепарѣсѣвъ недѣврѣ съмышлѣнныѣ стѣнн стѣзпа 85.17; усп. 1. Мој. 11.1 и сл.) и храму у Ефезу. Последњу грађевину традиција наводи као једно од седам чуда старог света, иако јој је, тврди Цамблак, вредност незнатна (домъ много оуспѣданѣ оуѣв оустроѣнѣ, не на полсоу же сътворѣнѣмъ 86.19—20; усп. Дела апост. 19.21—41). О храму у Кизику, тј. о његовој улози у Цамблакову излагању, биће речи касније.

Јосифа су браћа бацила у празну напавницу (въ ровѣ) и затим продала Египћанима (усп. 1. Мој. 37.13—36), што је према традиционалној црквеној типологији предзнак Христове патње. На сличан је начин Сте-

Све успоредбе Стефана с истакнутим старозаветним ликовима резултирају једино: предност је увек дана Стефану, што је већ само по себи знак његова уздицања. На завршетку одељка величање Стефана има химнички облик. Ту се Цамблук обраћа читаоцу, подстичући га да заједно с њим слави заштитника Дечана:

ВЕНУАНМЬ ТУГО УСТЬНІН ВРХЪ БЛАГОХВАЛЕННМН. (93.13—94.2).

W, добраго дѣланія краснѣншійхъ роуки! —
мноу свѣтлшійхъ роуки се быти паче внѣхъ на горѣ
прострѣншійхъ се къ прѣтїю скрижаленъ закона. (93.24—27).

Што се тиче главног, средишњег дела биографије (повесть), за његову поделу на мање целине постоји неколико могућности. Као што је раније речено, Цамблук сам на више места маркира граничну линију. Тај његов поступак свакако треба узети у обзир у покушају утврђивања структуре текста. То, међутим, није довољно. Пажљиво читање биографије открива нам да је процес сређивања материје могуће сагледати из најмање два угла. Један од принципа конципирања грађе темељи се на значајнијим променама у животу Стефана: од наследника престоља до преузимања круне, од владара за живота до свеца након смрти. Други

принцип, а за њега се може рећи да се Цамблаку чинио битнијим у компоновању текста, темељи се на праћењу промена Стефанова места боравка. Те промене пружају Цамблаку могућност да тексту даде печат живости и драматичности.

У првом чину драме налазимо се у Србији и пратимо младог Стефана, Стефана-краљевића. У другом чину позорница је највећим делом Цариград, где се одвијају драматични догађаји с прогнаним Стефаном у средишту. Трећи чин нас враћа у Србију у време када Стефан постаје владар своје земље, да бисмо затим постали сведоци значајних догађаја из Стефанова живота: два рата и два велика грађевинска пројекта, а оба су догађаја учинила Стефана познатом историјском личношћу. У последњем, четвртном чину, налазимо се у Високим Дечанима као сведоци Стефанова чудотворства, као знака да је Стефан примљен у небо. Тај последњи чин делује на данашњег читаоца најслабије — њега брзо замара монотонно и одужено набрајање свечевих мање или више фантастичних miraкула. Чини се да ни сам Цамблaк није тематику Стефанова чудотворства сматрао нарочито занимљивом и да је она добила место у биографији због тога што то сам жанр житија захтева. Аутору је више стало да покаже како је Стефан још за живота био повезан с небеским силама. Јер он је не само својом нарави, већ и свим својим делима непрестано тежио к „зближавању с небом“, како се то у средњем веку често говорило. Али и небеске су се силе њему обраћале: св. Никола три пута му се показао, предсказујући драматичне обрaте у Стефанову животу. С тим у вези, вредно је споменути да је по једна таква визија уметнута у сва три прва чина драме.

Оно што смо назвали првим чином драме обухвата стр. 44.25—50.6, на којима се говори о Стефану као српском престолонаследнику. И ту можемо уочити трoделну структуру.

Први одељак, тј. прва појава првога чина, посве је кратак: 44.25—45.10. Ту се у неколико реченица говори о Стефанову пореклу, његовом пријазном карактеру и популарности у народу. Мада кратка, ова је појава пуна топле атмосфере.

Друга појава, међутим, оставља на читаоца суморан утисак својим описом Стефанова окрyтног кажњавања — драматским климаксом првога чина. Обративши се непосредно читаоцу, прекинувши тако на тренутак изношење својих мисли, Цамблaк маркира почетак слике речима: нз што пострада (45.10), а њен завршетак речима: мамъ къ повѣсти слово да вѣрацъ сѣ (49.11). За аутора је изношење догађаја везаних с преступничким чином Стефанова оца Милутина морало представљати веома деликатан задатак, будући да није отворено смео критиковати старoга владара који је и сам био канонизован као светац. Да би некако спасио Милутинов ауторитет, писац прибегача традиционалној средњовековној тактици у таквим приликама, наиме указивању на делатност злих сила оличених у ђаволу, а као *instrumentum diaboli* узета је жена. W, монхъ слъз! — узвикује Цамблaк, служећи се једним, за текст карактеристичним обликом изношења снажних осећања. Кад је женска лукавост могла победити великомудре још у рају, што све онда човек може очекивати овде? Н слышнте! — Милутинова жена* долази непозвана у краљеве

*Она се у тексту не помиње именом, али је ипак јасно да се ту мора радити о Стефановој маћехи Симониди, која је те 1314. године била отприлике 20 година стара.

одаје: тужна лица, недостојно обучена и кроз сузе и гласом дрхтавим од узбуђења она наговара Милутина да ослепи Стефана. Стефан је о свему обавештен али одбија савете да се на време уклони с двора. Он остаје на двору препуштајући своју судбину Богу а не савету и помоћи људи. Његова богобојажљива нарав долази до изражаја у помало бомбастичној молитви с много библијских алузија. *Что нже вѣтъ здѣ*; — пита Цамблак и одмах одговара: *дѣстѣннаа оумнаенїа н слѣзамъ повѣсть*, карактеристика која уствари важи за читав животни пут Стефана. Али женска лукавост побеђује и ђавоља смицалица успева:

повѣдан се
царєва премудрѣсть
женскыи мѣхъ оушнѣнемъ.
поклонн се
вѣтъаа мудрѣсть
женској слабости.
оугасн се
рѣдѣннаа топаѣта
женн вѣстоудѣмъ (47.12—15).

Стефан је тако пао жртвом:

правѣданн неправѣдно,
незавѣдѣнн навѣтомъ людемъ,
мнѣстнѣнн немнѣстнѣно,
н, — в безмѣстїа!
вѣннѣ аншаѣтъ се. (47.16—18).

После овог драматичног догађаја који је у Цамблака као и обично стилизован у ритмичком језику, следи покушај — не баш тако успешан — да се Милутин оправда. Нико не сме, каже Цамблак у идућим рецима, неразумно просудити ситуацију: Милутин је свет човек, његове реликвије непролазне и он је одан борац за ствар праве вере. Осудити ваља женскоє сѣ дѣволѣмъ сѣгласїе, које траје још од времена првога греха. Слично се и пре догађало: и сам је Константин Велики пао жртвом подмуклог плана своје жене, када је пристао да убије свога сина Приска —

вѣдѣсте ан, вѣзавѣленнѣнн, женн лукавство;
самшастѣ ан оудѣмъ прѣвѣстнѣе снѣхъ кокаѣство; (48.15—16).

Ова Цамблакова резонувања што полазе од догме о првом греху и из ње проистеклом схваћању жене као инструмента злих сила, делују натегнуто и неуверљиво. Историјски гледано, Цамблаково је објашњење (као уосталом и многа друга) неодрживо.

Последња појава првога чина драме одвија се у цркви св. Николе у Овчјем Пољу, где је Стефан након ослепљења потражио уточиште. Св. Никола показао му се у сну и обећао своју заштиту. Стефан сада зна да су његове очи у добрим рукама и пун покорности захваљује Богу и свецу. Сцена завршава речима: *познаваше же н нѣкое не мало вѣбѣгчѣнїе вѣлѣзнѣмъ*. И тако, последњим речима појаве, чин упркос свему завршава у оптимистичкој атмосфери.

Стефанова судбина у страном свету тема је другог чина, који обухвата странице 50.6—63.23. Због своје дужине, он је нешто компликованији од краћих чинова.

Прва појава одводи нас из Србије у Цариград. Са Стефаном су и његова два сина, један од њих још малолетан. Старији син, Душан (рођен око 1308), постао је касније владар своје земље, док је млађему било име Душица. О томе, међутим, Цамблак ништа не говори, као што нас не обавештава ни о томе да се Стефан крајем 12. ст. био оженио Цамблаковом земљакињом, бугарском принцезом Теодором. Писац то вероватно чини зато да би избегао изношење неких, по његову мишљењу неважних, породичних детаља и сконцентрисао се искључиво на самога Стефана. У Цариграду је Стефан по наређењу цара Андроника Палеолога био смештен у познатом манастиру Пантократор (въ обѣтели въсехъ бога и въсездѣжителя 50.9—10), где му је био онемогућен директан контакт са спољашњим светом. У изолацији долази његова побожност до пуног изражаја, па Цамблак чак каже да је Стефан оцрвѣло прѣносѣ заточѣнѣи поуждоу (50.15—16). Он пати и захваљује Богу на патњи, потпуно се предаје строгом манастирском животу, а то наилази на дивљење игумана и све манастирске браће. Сви су га убрзо заволели, као што је то био случај и у Србији, где га је народ ценио и волео. У манастиру он учествује у објашњавању Светога Писма у разговору с браћом. То му помаже да ублажи патње прогонства а гласови о његову примерном животу долазе и до ушију цара, који га позива на разговор. Почетак појаве је туробан, али према завршетку она поприма мирнији ток. Наслућују се ведрији тонови, а носилац су им закључне речи које обликују неку врсту сентенце и маркирају прелаз у идућу појаву: такова бо ксть добродѣтель — любовдобротныхъ оубоу влѣбуетъ къ себѣ, злобныхъ же стыдѣти се сеи творитъ.

Одавно је утврђено да је из хронолошких разлога идући одељак житија историјски неприхватљив. Сцена која се одвија на страницама 51.20—55.16, односи се на теолошке расправе између исихастичког правца у православљу и његових противника, пре свега Варлаама, акундннатьскыи ересн научалника. Пошто је навео неколико догматских тачака акиндијске јереси, Цамблак описује иступ патријарха Атанасија (екуменски патријарх од 1303 до 1311) на црквеном синоду, где је овај прогласио исихазам православним учењем и осудио Варлаама и његове присталице. Неко се време јеретик био смирио, али до конца низложенъ змѣи опашѣи н еше крѣтати мнѣше се (52.26—27). И заиста, Варлаам је ускоро почео писати лажне оптужбе против православља, оптужбе које су се прошириле по читавом граду и стигле до самог царског двора. Тада се Андроник обраћа Стефану за помоћ. Стефан у дужем објашњењу саветује цара да интервенише и заштити православље, да протера „вукове који упропашћују праву веру“. Цар је послушао мудре Стефанове савете и наређује Варлаамово хапшење. Али Варлаамове присталице на време о томе обавештавају проповедника јереси и он успева да побегне бродом „у Рим“. После тога догађаја земља се смирила а Црква и војска су задовољне. До Варлаамова изопштења из Цркве и његова бега није, међутим, дошло за време патријарха Атанасија, већ Јована XIV у

години 1341. или 42. Цамблак је за то свакако морао знати. Смисао тог изопачавања чињеница вероватно је био тај, што је аутор желео приказати Стефана као човека који је не само могао поучити византијског цара, већ је могао и допринети победи исихастичког правца. Цамблак сажима ситуацију у максими: не бо нмена д'ѡла поунтають, нз д'ѡла нмена прослабляють (54.7—8). Читава је појава пуна нескривеног оптимизма и тријумфа:

таковаа вь благоустьи Стефану рекность,
таковаа къ еретикомъ ненависть,
таковаа же къ Христу вѣра (55.17—19).

Када је Стефан као избеглица могао у туђини толика дела извршити, што ли тек од њега ваља очекивати кад прими круну? — пита се Цамблак и даје наслутити да читалац може очекивати још већа дела кад се Стефан врати у отаџбину. Али неко време излагање тече мирно: Стефан наставља живети аскетским животом у Пантократору и поклоне које добива дели сиротињи. Ауторов опис Стефана у манастиру има штавише облик директног величања једног исихастичког испосника озарена лица:

таково бо есть лице чистыхъ срдцемъ, яко бога зрещихъ мнслъ-нынма умма и радостн неизреченныи испльнати се и штьсудъ8 лицомъ свѣтлостн лочуе преподати. (56.4—7).

Та светост пружа Стефану душевни мир који се обичним људима чини парадоксалним: блажени њнъ просвѣщеніе въмѣнаше ѡуѡ лишеніе, заточеніе же веліе вѣщеніе (56.9—10). Али слика поново поприма тамније тонове када Стефану стижу поклони пријатеља из домовине, подсећајући га тако на његов незавидан положај прогнанника. Ни те поклоне Стефан не задржава, већ захваљује доносиоцу и поручује да се злато подели у Србији онима који су у нужди, јер њему земаљскога блага не треба.

Сцена се поново мења: Ѣтѡ еже штьсудѡу; (57.26). Стефан је већ пету годину у прогонству. Тада му се св. Никола по други пут јавља и дарује вид. Стефан захваљује небеским силама на указаној милости, али се истовремено не осећа достојним таквог добротинства — такоѡн бо соуть светін: егда величаншнмъ сподобляють се, тѡгда смѣреннѣншаа моудрѣствують (59.7—9). Сцена враћања вида занимљива је својим наговештајем благог хумора: Стефан је, уморан од бдења, задремао за време читања Николина житија (читање је у вези са свечевим поменом). Занимљив је опис Стефанова понашања непосредно након што му је враћен вид: он наиме не жели да се то примети и са палицом у руци напушта цркву на исти начин као и онда када је био слеп. Пошто је у својој ћелији захвалио Богу, вратио се опет у цркву с палицом у руци и повезаних очију убрусом. Зашто Стефан скрива повратак вида? Читалац предосећа да то стоји у вези са Стефановим плановима о повратку у отаџбину, када ће — јакѡже слово повѣсть въ прѣдныхъ — преузети престо и као пастир владати својим народом.

Намъ же къ послѣдованію повѣсть да ѡбратитѣ се — овим речима Цамблак маркира прелаз из претходне појаве светлих боја у идућу појаву тамнијих боја. Она чини неку врсту међуигре с тематиком болести

и смрти Стефанова млађег сина Душице. Али и на том трагичном догађају, колико год то парадоксално звучало, он захваљује Богу и тиме у оних који су све то слушали изазива дивљење његовој великодушности и мудрости. *Н сѧ ѿвѣсѧ тако нмѣхѡу* (60.9—10).

Последња појава другог чина драме одвија се на страницама 60.11—63.23 и носи печат оптимизма и ведрине. После краћег увода у којем се говори о двогодишњој стрпљивости Стефана у патњи и у којем се он поређује с Товитом и Јовом, Цамблук се својим читаоцима обраћа речима: *ѡ, священнѣнѣе послѡушаниѣ н богѡнзѣраннын люде! — слышите, молю се вѣшен любви* (60.28—29). Одмах затим долази опис Стефанова тријумфа. Цар Андроник молбом се обратио своме зету, српском краљу Милутину, за војну помоћ у борби против турских варвара (*агарѣне*) у Анадолу. Андроник шаље посланике на челу с игуманом Пантократора, способним преговарацем. За време преговора Милутин пита за свога сина и игуман га саветује да Стефана позове назад у Србију. Краљ се сажалио над судбином свога прогнаног сина, и то Цамблук изражава једном од својих сентенца: *таковаа бо кѣтъ ѡза кѣтъстѣннаа: не раздрѣшакѣтъ се кромѣ смръти, прѣтежѣтъ же се крѣпчанше* (62.2—4). Милутин је одмах послушао савет византијског изасланика и у свом писму Андронику износи жељу да се Стефан врати у отаџбину. Недуго затим, након што је царево опроштајно поклоне оставио манастиру, Стефан започиње свој повратак у Србију. На одласку су га испратили монаси са сузама у очима — он ће остати у њиховим мислима: *томоу сѡтхѡдѣше нмѣхѡу се дѣшамн* (62.18).

У нашем приказу другог чина драме нагласили смо да Цамблук сам маркира места на којима се врши смена сцена. Задржали смо се и на изношењу садржаја појединих појава да бисмо указали на њихове различите основне угођаје. Намера нам је била да демонстрирамо рафинирану технику Цамблакове композиције. Видели смо да је основни угођај прве појаве у тоналитету мола (одлазак Стефана у прогонство), а да је последња појава у тоналитету дура (повратак у Србију). На сличан начин у дуру је друга појава (обрачун с Варлаамом), док је пета појава (смрт сина Душице) у молу. Средишње појаве чина, трећа и четврта, у тоналитету су мола односно дура — од болног поздрава из домовине до повратка вида. Као што видимо, у том се чину стално измењују светли и тамни угођаји, а истовремено се три прве појаве садржајно супротстављају трима последњим појавама у обрнутом редоследу, тако да су у појавама-паровима заступљена оба тоналитета, тј.:

50.6—51.19	A —
51.20—55.16	B +
55.17—57.26	B —
57.26—59.17	B' +
59.18—60.10	B' —
60.11—63.23	A' +

Специфична техника композиције на принципу „одраза у огледалу“ (A, B, B — B', B', A') и смена позитивних и негативних угођаја карактери-

стична је и за средишњи део биографије (стр. 63.23—80.12), с том разликом што је у новом чину драме број појава већи а оне нешто другачије диспоноване.

У првој појави сведоци смо Милутинове смрти и сахране у Бањској. На глас о краљевој смрти српске велможе и државни чиновници заједно с великим делом војске окупили су се око Стефана и изразили жељу да он постане њихов нови владар. Стефан скида повез с очију и тако открива да му се вид вратио. Његов полубрат Константин, међутим, одбија да поверује у чудо враћања вида, па с једним делом Стефану неверне војске и уз подршку локалних велможа креће на новог краља. Пре него што ће поћи у битку, Стефан се даје крунисати и упућује писмо полубрату у којем га позива на преговоре о подели власти. Покушај пропада, долази до битке, Константин погиба а његове присташе прелазе на Стефанову страну. Ред и мир поново владају земљом. Угођај ове појаве (63.23—67.13) у којој се говори о сукобу између браће и грађанском рату углавном је трагичан. Исход догађаја је повољан за Стефана, иако Цамблак жели нагласити да победа није изменила Стефанову смерну нарав: *такоѡъ бѣше прѣспоминѣнъ Стефанъ.*

У идућој, краткој појави Стефанове женидбе (67.13—68.12), међутим, тријумфа и слава има на претек. Стефанова изабраница је кћи намесника византијског цара у Солуну и из лозе је Палеолога. Цамблак је по обичају суздржан када се ради о породичним детаљима — он нпр. не спомиње смрт Теодоре, не говори да је име нове краљице Марија и да је она нећакиња Стефанове маћехе Симониде. Не наводи ни годину склапања брака (1326). Али зато Цамблак радо истиче да је Србија под Стефановом влашћу процветала и да су његови непријатељи били у страху од њега. Сам Стефан није тежио световној слави, већ је дошао на глас чинећи богоугодна дела дарујући богате поклоне црквеним центрима на Истоку и у Византији. *Нъ о снхъ оубо доволно.*

Добар глас краља Стефана и његова побожна нарав славе још већи тријумф у трећој појави (68.12—71.15) која садржи чувени опис зидања Дечана. Цамблаку је веома стало до тог описа и он опширно говори о подизању манастира и с њим везаних грађевина а још више о њиховом добро одабраном положају. Цамблак је одушевљен уметничким детаљима подигнутих зграда. Његов опис околног подручја и његове природне лепоте сведочи о непосредној и искреној радости човека у додиру с природом, што је веома ретка особина текстова средњовековних писаца. Цамблак не заборавља споменути ни подизање црквице у част светог Николе. *Н сѣ оубв такоѡъ нмѣаху оубв.*

У четвртој се појави основни угођај опет мења. На страницама 71.15—75.12 дан је опис највећег ратног сукоба из времена Стефанове владавине, борбе против Бугара с кулминациом у бици код Велбужда 1330. Све најважније фазе рата углавном су добиле своје место у Цамблакову излагању, али само укратко. Смена власти у Бугарској споменута је такође (на Михаилово место Срби су поставили Александра). У читавом свом излагању ратних догађаја ни по чему се не може закључити на чијој је Цамблак страни и да ли су његова национална осећања повређена. Пажња читалаца мора остати на Стефановој побожној и смерној нарави: после битке он захваљује Богу на победи и све у свему тај трагични рат је тек један неугодан прекид у Стефанову богоугодном

живљењу: зрѣ таковааго своего оуспѣдѣа встроена, и штьсуду кь вѣ-
лнчаншнмъ тѣщааше се. Овим речима аутор као да најављује још веће
тријумфе, победе о којима ће бити речи на идућим страницама.

У петој појави (75.13—76.25) поново се говори о Стефановој неимар-
ској активности, овога пута о подизању болнице у саставу манастира. Појава
делује као пандан трећој појави. Болесници у Дечанима болују од „свете
болести“, и Цамблак у неколико реченица успева мајсторски описати ту
болест, тако да ју је лако идентификовати као губу. Цамблак такође
даје опис болничке опреме: постеља, лековитих масти и завоја, а обаве-
штава и о томе како је сам Стефан учествовао у нези болесника и тако
многе ноћи пробдео с болесницима. Испричавши се да не може о томе
подробније говорити, Цамблак прелази на излагање нове теме — трагич-
нога краја Стефанова живота и његова „настањења у збору мученика“.

Расплет велике драме још се једном одгађа кратком појавом (76.26—
77.22) у којој се св. Никола трећи и последњи пут јавља Стефану у сну.
Светац га обавештава да се спреми за смрт и излазак пред Господа. Ни-
колина обавест испуњава напokon велику Стефанову жељу да напусти
перипетије овога света и настави живот с Христом. Стефан срећује пи-
тање своје оставштине и поклања игуману Дечана велику своту новца
за манастирске потребе. У својим речима игуману Арсенију он као да
изражава сумњу у намере свога наследника Душана: не бо еѣмъ хотѣише
по насъ царствовати каковѣи произволеніемъ боудути (77.15—17). Сте-
фан, дакле, оставља новце манастиру и болници а остатак сам потајно
раздаје једне ноћи пролазећи улицама града „тражећи оне који требају“.
Упркос неким тамнијим тоновима, основни убојај појаве светао је и пози-
тиван. То произлази и из Стефанове реакције на Николину поруку: ѿ
добрааго вѣзвѣщеніа! — вѣстаѣ оуѣш шть сѣна, слѣсамн радѣсть смѣ-
щааше, и на земаю себѣ повергѣ, вога благодараше и добромъ прѣ-
селенію вѣстника (77.5—8).

Престолонаследник Стефан Душан истакао се у бици код Велбужда,
на што Цамблак указује у тексту на стр. 74.20—23. У седмој и послед-
ној појави чина дознајемо како Душан, ношен честохлепљем, смера да
уклони оца. С делом војске и велможа који пристају уз њега он прелази
у Албанију и тамо издаје наређење за Стефаново хапшење. Стефан је
заточен у Звечану, где га син по дѣнехъ некихнхъ оудавакнѣа горчан-
шон смрѣти осуждаєть (79.16—17). Ово никако не треба схватити сим-
болично, јер Цамблак одмах затим индигнирано узвикује: како дрѣзнуѣше
скетѣн того вын сконма роукама скверннма прѣкоснѣти се (79.26—27).
Овога пута писац не покушава да оправда Душана на исти начин као
што је раније оправдао Милутиново злодело против Стефана. Милутина
је на зло навела жена, Душан је напросто подао и Цамблаку није по-
требно да га поштеди зла гласа. Писац је пратио Душана с краја века
и знао је да је Душан далеко од посвећења — он је, између осталог
проузроковао у своје време раздор у православној Цркви. Стефан је, на-
против, позитиван јунак и његовим одласком као да је и само сунце не-
стало у утроби земље. Овим је трагична сцена Стефанова краја одиграна:
вѣаѣ о снхъ сѣа доволнаа.

Композициона схема трећег чина драме садржи три епизоде изразито трагичног карактера: тј. прва појава, четврта и седма, све с описима ратних збивања. Око средишње сцене конципирани су описи Стефанове немарске делатности: подизање манастирског комплекса у трећој појави и градња болнице у петој. Друга и седма појава, међутим, конципиране су око Стефанове дарежљивости према Цркви. Заокружена слика сценске структуре трећег чина имала би тако следећи облик:

63.23—67.13	A —
67.13—68.12	B +
68.12—71.15	B +
71.15—75.12	A —
75.13—76.25	B +
76.26—77.22	B +
77.23—80.12	A —

Известивши у претходном читаоца о земаљском животу Дечанскога, Цамблак му се затим директно обраћа и обећава да ће нешто рећи и о судбини свога јунака после смрти. Књижевни жанр за који се Цамблак определио намеће му обавезу да пружи доказе о томе да је Стефан заиста добио место међу свецима. До сада је, каже писац, било речи о слышанн повѣстен, али сада предстоји нешто што нже ннннн нзъ нзъ-льшнхъ се мвченннхъ чюдотвореннхъ (80.20—22). Цитирано место показује да је Цамблак свестан да његово излагање мења карактер. Опис Стефанових чудотворних дела (80.12—83.2) релативно је кратак, што се може протумачити као израз не тако изразитог интереса пишчева за ту тематику. Сетимо ли се како се средњовековни писци биографија често уносе у детаље управо око чудотворства својих јунака, онда се заиста може рећи да је оно што Цамблак има испричати о чудотворству Дечанскога скромно и дискретно. Стефан се три пута морао показати епископу и игуману манастира, пре него што су попустили и дали дозволу да се скине камен са Стефанова гроба. А када је гроб отворен, читаву је цркву испунио угодан мирис. Мошти су положене у посебан ковчег и одмах затим почела су се догађати чудесна исцељења. Просјак што стајаше крај манастирских врата прогледао је након 14 година испуњених покушајима да богатством плати излечење. Овога пута довољно му је било да додирне Стефанове посмртне остатке па да му вид буде враћен (за Цамблака је ова сцена важна по својој алузији на судбину самога Стефана). Још се — али веома кратко — у истој сцени наводи да н нннн мнннн, хрмнн же н раслабажннн, нвмн н глаусп таквнннмъ страстемъ прѣмалхуу свбодуу. Завршавајући трећи чин, Цамблак напомиње да су сви исцељени, према казивању оних који су их познавали, било до скоро живи.

II.

На симпозију о Трновској школи 1971. два су прилога била посвећена Цамблаковој биографији Дечанскога. Проф. Данчев је настојао пронаћи у биографији оне моменте који упућују на бугарско опредељење Цамблака. Исти се аутор бавио и питањем, на који је начин Цамблак

допринео развоју тадашње српске књижевности као представник Јевтимијеве школе. Насупрот томе проф. Маринковић је желела показати како је Цамблук својим „имитативним животописом“ добио своје сигурно место у српској књижевности, оживевши жанр који је у њој од раније постојао.

Национална припадност и национална осећања, онако како их ми данас схваћамо, углавном су резултат политичког и културног развоја у 19. ст. То нас сазнање обавезује да се с већом опрезношћу односимо према наглашавању националних елемената у средњовековним делима. Тадашњи писци, наиме, имали су дубоко осећање припадности једном друштву и једном свету културе који се протезао изван географских граница земље у којој су игром случаја рођени и одрасли. Цамблук је одличан пример таквог односа према феномену националног. У својим похвалама Кипријану и Јевтимију он недвосмислено манифестује своја национална, бугарска, осећања. То се не може оповргнути. С друге стране, ваља се чувати пренаглашавања, јер такве, у ужем смислу речи националне тонове у Цамблакову стваралаштву налазимо само тамо где су се они тематски наметали сами од себе. Међутим, оно што је примарна црта Цамблакова стваралаштва и што је у њему стално присутно као „поука“, то је његово проповедање хришћанских идеала и етичких норми православља, те његова глорификација стрпљивог, истрајног и постојаног човека у патњама овога света. То важи како за његов хомилетски опус тако и за његове панегирије Кипријану и Јевтимију, за његов приказ Јована Новог и — свакако — за његов животопис Стефана Дечанског. То се може видети онда када бацимо светлост на његов избор тематике и онда када промотримо како се у појединостима односио према својим изворима.

Цамблакова биографија конструисана је око једног животног тока, чије су основне фазе уједно и историјска окосница приповедања. Писац је, стигавши у Србију, био вероватно упознат с оним што је било везано са животом Стефана (Бугарима је свакако био познат победник код Велбужда). Али с детаљима о Стефанову животу и његовим потхватима Цамблук се засигурно упознао тек у Дечанима. У биографији он сам каже да њеном њнако поведајуцимъ ми, и котворомъ же снхъ своа оутвердѣнѣи хотѣшъ (44.19—20), па је јасно да је те податке сматрао противречнима. Многи су извештаји несумњиво били усмени и вероватно су — нарочито у монашкој средини Дечана — често били фолклористичког и легендарног карактера. Такви извори, наравно, не могу бити потврђени. Али зато можемо мирне душе поћи од тога да је Цамблук познавао службене текстове о животу и активностима Стефана Дечанског, као и текстове које је сам Стефан саставио.

У вези с оснивањем манастира Стефан је 1330. објавио опширну повељу у којој се детаљно износе подаци о положају Дечана, о границама села, пашњака и других добара која су том приликом поклоњена манастиру. Оригинални пергамент припада манастиру и одавно је издан (Mopumenta Serbica, стр. 88—101). Тај докуменат представља један од основних извора нашега знања о средњовековној историјској географији у јужним подручјима земље са мешаним српским, албанским и румунским становништвом. У тој даровници Стефан говори нешто и о себи, па неке од тих детаља препознајемо у Цамблаковој биографији (у њој мо-

жемо наћи и неколико карактеристичних обрата који су преузети из Стефанове даровнице).

У историјском одељку списка Стефан почиње излагање свога родослова речима:

Сумевна Немању, прѣваго н светаго господина утѣхуемоуающа. . н утѣ него рожденьнаго сына, . . светаго н прѣвсвещеннаго Савоу, прѣваго архиепискоупа сръпскаго, н брата его по плѣти, прѣвотвѣруаннаго крааа Стефана, н по снхъ всѣхъ родителѣ нашихъ вѣснавшихъ утѣ нхъ, . . утѣ нхъже племени н азѣ . . Стефанъ, . . правноукъ светаго Сумевна Немање н вноукъ Стефана прѣвотвѣруаннаго крааа. .

итд. Ту је реч о слици владарске куће онако како она саму себе замишља. Зачетник је лозе Симеон (Стефан) Немања, па тај званични родослов не наводи ниједно име пре Немање. Цамблак је преузео тај исти родослов и њиме се послужио у уводу свога текста.

Пошто је приказао своју лозу, Стефан укратко приповеда о злу које је морао претрпети. Он то не чини због тога што то налази по себи занимљивим, већ зато да би они који ће о томе једном слушати, били богобојажљиви и смерни пред Господом. Управо у најсрећнијем периоду свога живота, периоду испуњеном „родитељском љубављу“, наступа катастрофа: казна ослепљењем. Стефаново је објашњење да

зѣлы ѡкаѣнн днѣвољ, испрѣва ненавѣн роаа уловѣуѣскаго. . тѣжде н зде вѣселн се вѣ злонравнѣ н зломысльныѣ уловѣкы, нхъже вѣспнтѣше светы родителѣ краљевѣства мн н само краљевѣство мн съ любовнѣю сръдѣца ѡко вратнѣ н чѣда. .

Као што се може видети, Стефан тражи порекло злочина у деловању ђавола, што је у његово време било традиционално религиозно објашњење, па га је као такво прихватио и Цамблак. Код Стефана, међутим, нема епизоде о Симониди, тј. њезину наговарању Милутина на злодело, епизоде коју налазимо код Цамблака и која му је послужила као исходиште за напад на женску ђуд. Код Стефана је улогу жене као instrumentum diaboli преузела група завидних великаша који — иако се краљева породица према њима исправно односила — кују планове како да нанесу зло Стефану. Занимљиво је, међутим, да се у Стефановој формулацији осећа извесно скривено пребацивање оцу што се без размишљања дао наговорити. Он нпр. каже:

Створнше ѡ мнѣ, неже створнше. Н послушавѣ нхъ вѣ скорѣ свѣта оуѣю мою лиши ме, не потрѣпѣвѣ нн испытавѣ истиннын, нн расоуднѣвѣ испытно соудѣ, ѡко соудѣ божн кѣтъ. .

Овде нема ни трага од Цамблакова покушаја да по сваку цену нађе неко прихватљиво објашњење Милутинове одлуке да казни сина.

У кратким потезима Стефан затим приповеда како је прогнан у Цариград с наређењем да се више никада не сме вратити у отаџбину. Он се не задржава на опису свога боравка у Пантократору, свога побожног живота, као што — наравно — не говори ни о свом суделовању у теолошким дискусијама око Варлаамове јереси. А када му је Бог поклонио вид, враћа се кући и преузима престо од оца. Затим следи опис припрема за подизање Дечана и набрајање дарова манастиру. При крају тог одломка стоји:

храмоу сегоу жнждемоу н снѣмоу хрѹсовоулоу записаванѣмоу въ домоу краљевѣства мн оу Породнѣмъ, вънезапоу побѣдн се царь вѣгарьскыи Мнхънъ Шншманнѣ.

Чини се да из овога произлази да је зидање Дечана већ било започело и да је повеља још била незавршена у време када је избио рат с Бугарима. У Цамблаковој биографији ови су догађаји описани нешто другачије, тј. тако да се може закључити како зидање и уређење манастира није продужено након рата (вероватно зато што је већ било довршено). У повељи се, надаље, не спомиње подизање — па чак ни постојање планова о подизању — болнице у саставу манастира. Тај исти детаљ, као што смо видели, има у Цамблаковој биографији истакнуто место, где се изричито тврди да је болница подигнута после рата с Бугарима. Начин на који је опис подизања манастира и тока ратних догађаја конципиран у биографији упућује нас на помисао да је све то било диктирано пишемом жељом да текст уметнички конструише према раније приказаној схеми.

Иако Цамблак не следи Стефаново излагање у свим детаљима, нема сумње да је он познавао Стефанов спис и да се њиме послужио, преузимајући штавише из њега и низ формулација. У религиозном уводу повеље каже се о свецима следеће:

вѣрзѹмлаіемнн н наѹчаіемнн вѣсн свѣтын славоу полоуѹнше, кѣ неже вѣко не вѣдѣ, нн оухо слышаа, нн на срѣдце ѹловѣкоу вѣзнѣсѣ.

Овај насус с делом библијског цитата (1. Кор. 2.9) користи Цамблаку за моралну предикту уграђену у завршетак биографије. Ту се на једном месту каже шта све очекује Стефана на небу:

ѣма оуѣш толкѹю въ нннѣшнѣмъ вѣременн славоу прославленѣ въстѣ, какоѣ н колѣка тогда хотѣща томоу даровати се; — ѣже око не вѣдѣ, нн оухо слыша, нн на срѣдце ѹловѣкоу вѣзнѣдоше, ѣже оуготоѣа богъ ѹбѣщнѣмъ его (84.13—18).

Када Цамблак на почетку одељка о зидању Дечана истиче:

ѣма же нензречѣннѣмъ желаніемъ божѣственнѣмъ крѣпѹас дрѣжнѣмъ н „ѹто вѣздамъ господѣвн о вѣсѣхъ, нхѣже вѣздастѣ мн“; прѣсно на срѣдцѣ нмѣе, нзволн храмъ златн въ славоу Хрнстоу вѣсѣдрѣжнтѣлю (68.12), јасно нам је да је ту реч о библијском цитату (Пс. 115.3 (116.12)) који је писац преузео из Стефанове повеље, где у вези с истим догађајем стоји:

ѹзѣ же вѣсѣле се доуѹцею н тѣлоу ѹ божѣственѣмъ дарѣ. н сѣ вѣзѹбѣленнѣмъ снѹмъ, краљевѣства мн, младнѣмъ краљѣмъ Стефанѹмъ, „ѹто тн вѣздамъ, владѣко мон Хрнсте, за вѣа, ѣже мн вѣздастѣ“; ѣко.

На крају своје повеље Стефан упућује апел својим наследницима да не занемаре манастир:

да неже богъ нзволнтѣ краљевѣствовати по мнѣ въ богѹдарѣваннѣмъ ѡтѣѹствѣе нашѣмъ, на того вѣздагаю вѣсакоу помоѹщѣ н ѡсѣстоу.

Ове речи владара послужиле су, чини се, Цамблаку у формулисању Стефанове забринуте реплике уочи смрти, када срећује питање оставштине и даје последње поклоне монасима и болесницима у Дечанима:

сѣа възми, съхранн поужде радн монастырскыѣ не во вѣмь хотѣше по насъ царствовати, каковѣн произволеніемъ боудеть... (77.14—17).

О младости Дечанскога у Србији (до протеривања) ништа се не говори код Данилова Настављача. Он започиње своје излагање једном не-обичном реченицом:

Семоу бо благоустьиномуу краљу Оурошоу (тј. Милутин) ослѣпнѣвшоу сына своего възлюбленнаго Стефана за таковою его внноу, ѣкоже оукса-захомъ въ прѣдѣлсаніемъ жити сего христолюбивнаго... (Даничићево издање 163.11—14).

Да је Милутин, успркос окрутном кажњавању „вољеног сина“, и даље остао „побожан“ и „христољубив“, то није, наравно, ствар логичкѣ закључивања, већ ствар традиционалног, церемонијалног служења јези-ком — Милутин је владар и као такав по дефиницији побожан и христо-љубив и као такав добар отац. Цитирани пасус показује, зашто Стефанов живот до ослепљења није предмет ауторова интереса: тим се периодом бави његов предходник Данило II у свом портретисању краља Милутина (у Даничићеву издању стр. 102—161). Промотримо ли пак тај текст, ви-дећемо да је рана Стефанова младост описана кратко. Текст ипак оба-вештава о томе да је Стефан неко време проборавао као заточеник та-тарског кнеза Ногаја и да се после повратка оженио кћерком бугарскога краља Смилеца и да је затим постављен као намесник у Зети. Све то није занимало Цамблака. Што се тиче Стефанова кажњавања, у Данило-вој биографији краља Милутина каже се да се Стефан по наговору по-крајинских велможа дигао против оца. Данило II очигледно сматра да је то сасвим у реду што Милутин даје ухапсити сина и што га заточује у Скопљу, где га краљеви повереници ослепљују. Једини је коментар Да-нила с тим у вези: **виждѣ же, любимнѣ, чѣто прѣслоушаннѣ творѣтъ.**

Како Данило, тако и његов настављач слажу се у томе да је Стефан био протеран у Цариград и да се тамо нашао код цара Андроника, где је добио на располагање једну од царевих палата. Али они ништа не пишу о Стефанову побожном животу у манастиру, као што, разумљиво, не спомињу ни Стефаново учешће у теолошким расправама.

Из Настављачеве биографије видимо да је иницијатива за повратак Стефана у домовину потекла од њега самога, и то на тај начин што се обратио тадашњем игуману Хиландара (каснијем архиепископу Данилу II). То је, дакле, био игуманов задатак да успостави контакт с двором у Србији. Настављач, као и увек прецизан у детаљима, у навођењу датума, имена личности и места, ни овом приликом не пропушта да истакне оно што је сматрао важним, наиме да је Стефанов случај коректно размотрен и прослеђен. Игуман се прво обратио архиепископу а овај краљу. Мисија је успела, Милутин шаље поруку Андронику који се одмах постао за Стефанов повратак у Србију заједно с Душаном (смрт млађег Стефанова сина, Душице, нигде се не спомиње). Повратак је протекао без помпе и церемонија о којима говори Цамблак. У Настављачеву излагању није много пажње поклоњено ни чињеници да Стефаново кажњавање очигледно није резултирало у потпуном губљењу вида; о неком чудесном оздрављењу и улози св. Николе нема ни речи. Међутим, писац истиче да је Стефан затајио повратак вида: **ѣко да не котора пакы зѣлова приложитѣ се, ... обезанѣ нмѣе оун скон, ѣкоже достонѣ слѣпомоу (169.5—**

6; 17). Овај занимљиви детаљ налазимо и код Цамблака. Потресна сцена сусрета оца и сина коју налазимо код Цамблака, у Настављачеву тексту не само што није била потресна, већ уопште није ни споменута. С друге стране, Милутинова смрт и Стефаново преузимање власти у Настављача су добили места, али мало. Он више пажње посвећује смени патријарха (Данило II замењује Никодима). Сукоб с Константином није описан. Код Цамблака, напротив, не спомиње се смена патријарха, док је рату против Константина — из композиционих разлога — посвећена велика пажња.

Код Настављача се рат с Бугарима наводи као догађај који непосредно претходи завршном периоду Стефанове владавине. Зидане Дечана приказано је с прилично много детаља. Из њих се даде закључити да је манастир подигнут у знак захвалности за повољан исход рата. Сам Стефан, видели смо, не спомиње рат с Бугарима и зидане Дечана као сукцесивне догађаје, па нема разлога да сматрамо да томе није било тако. Цамблук се придржавао Стефанове верзије, али је зидане манастира — са жељом да оствари замишљену схему композиције — поделио у две фазе: подизање самог манастира пре рата и подизање болнице после рата. Међутим, Цамблук се у свом подробном опису положаја и уређења манастира радије инспирисао Настављачем него Стефаном, мада се његово и Настављачево излагање у свему не поклапају.

Крај Стефанова живота описан је у Настављача и Цамблака веома различито. У обојице се наводи да је Душан постао намесник у Зети, али у Настављача је Стефан, а не Душан, онај који — подлежавши опаским намерама ђавола — жели смрт свога ривала:

ТОГО БО НАВАЖДЕННЕМЪ Н СЪ БЛАГОУСТНЫМЪ КРАЛЪ ОУРОШЪ ТРЕТНН
НЕНАВНСТЬ ВЪЗДВНЖЕ НА СЫНА СВОЕГО ВЪЗЛЮБЛЕННАГО, Н ВЪ МѢСТО ЛЮБВЕ
ВЪЛНКЫЕ СВЕРШЕНОЮ НЕНАВНСТЮ ВЪЗНЕНАВНДЪ Н (208.9—12).

Иако Душан покушава да се оправда пред оцем, Стефан га и даље прогони, па Душан не налази другог излаза него да сам пређе у напад. Ток грађанског рата и његов резултат у обојице биографа описани су приближно исто, али мотивима и детаљима сукоба они различито приступају. У Настављачевој верзији отац и син се пре коначног обрачуна још једном састају на преговоре у Петричу, али како до помирења не долази, Душан и његове присталице одлучују да ухвате и заточе Стефана. Стефан је заточен у Звечану, где га чувају доклеанже некихорон смиренине сѣтворнта междоу собою. Исход је сукоба био тај, да је цела земља пристала уз Душана и да је власт тако учвршћена у његовим рукама. Последња фаза драме у Настављачевој верзији описана је следећим речима:

МАЛОУ ВРЕМЕНОУ МИНОУВЫШОУ, СЪ РОДНТЕАЪ НЕГО ВЪ ТАКОВЪМЪ ПРѢВЫ-
ВАННН, ИАКОЖЕ ПРѢДЪ ОУКАЗАХОМЪ, ПРОМЫСЛОМЪ ВОЖНЕМЪ — НИКОМОУ БО НЕСТЬ
ОУБѢЖАТИ НЕСТЬТВЕННАГО СЪОУЗА СЪМРѢТЬНАГО, НИКѢТОЖЕ БО, ЛЮБНМНЦН,
ВѢСТЬ, ВЪ КЫН ДѢНЪ НАН УАСЪ ДОУША РАЗЛОУЧАЕТЪ СЕ ОТЪ ТѢЛА — ИАКОЖЕ
ОУВО НИКОМОУ НАДѢЮЩОУ СЕ, СЪ БЛАГОУСТНЫМЪ Н ХРИСТОЛЮБНЫМЪ КРАЛЪ
ОУРОШЪ ТРЕТНН ПРѢДАЕТЪ ДОУХЪ СВОН ГОСПОДЕВН (214.6—13).

Из Настављачева се излагања, дакле, не може закључити да ли је Душан заиста убио оца. У пишчево време Душан је био владар, и отворено изразити сумњу у убиство Стефана било би више него неумесно.

Али да је Стефанова смрт у Звѣчану везана с неким мистичним околностима, то се може закључити и код Настављача, али наравно само између редака. Важније је од тога, међутим, да је у Настављачевој верзији сукоб оца и сина приказан тако, да се може закључити како је кривња за његов трагичан исход недвосмислено била Стефанова. Код Цамблака је питање кривице обрађено из сасвим другог угла — Душан је кривац а Стефан невина жртва синовљеве жеђи за влашћу. Душанов злочин наводи штавише Цамблака да изрази свој огорчени револт:

W, неправеднааго осужденїа!

W, немилостивааго штевѣцїа!

Како не помнѣла штевѣскою стрѣлою;

Како не ошѣдрѣ родителскою старостѣю;

Како не ошѣдѣ се свѣдѣнїемъ;

Како дрѣзнулоше свѣтъмъ того вѣнъ своимъ роукама
скверннѣмъ прикоснѣти се;

W, безмѣстїа!

W, немилостивѣстѣа!

Како не несѣхуше заодвѣстїе роуки;

(79.17—20; 26—29).

За Настављача је најважнији догађај у периоду Стефанове владавине рат против Бугара, па опис тог догађаја у њега заузима готово половину биографије (177.7—200.7). Слика рата дана је у свим фазама и с много занимљивих детаља: извештаји о стању на ратишту, правци кретања војске, појединачне фазе битке код Велбужда, Михаилова погибија (убили су га српски војници када је у бегу пао с коња), казнена експедиција српске војске у Бугарској и уплетање у политичке односе у тој земљи, мобилизација грчких снага, српско-бугарски упад у Грчку и освајање једног дела њених северних подручја. Цамблак, међутим, прелази брже преко много тога. А и онда када се у неким детаљима приближава Настављачу или се непосредно ослања на његово излагање, Цамблак увек прибегава другачијем уклапању података које прерађује на свој начин. Упоредимо ли Цамблакову слику ратних збивања с ранијим описима, видимо да је Цамблакова слика изразито пропагандистичког карактера.

Историографске концепције које заступају Данило II и његов настављач у првој половини 14. ст., израсле су из религиозне уметности портретисања и носе снажан печат свога порекла. Али та службена дворска историографија истовремено се дистанцира од религиозног расуђивања. Већ код Данила II уочавамо тежњу ка фаворизовању политичке димензије и резона државе; Кашанин право каже да је Данило представник двора у улози писца мемоара. Његов анонимни следбеник руководи се истим идеолошким ставом. У свом портретисању краља он настоји да буде аутентичан сведок историјских догађаја а не креатор легендарне личности; његова је пажња усмерена на оно стварно, како у опису сукоба око престола тако и у опису политичких интрига и ратова. За његово стваралаштво, које је у извесној мери под утицајем средњовековних витешких романа, речено је да представља литерарни израз

атмосфере тријумфа у тадашњем друштвеном животу Србије; његов опис битке код Велбужда окарактерисан је као један од најузбудљивијих ратних описа у читавој старој српској књижевности, вредан не само због своје драматичности, већ и због својих литерарноуметничких квалитета. Стефан Дечански, међутим, нема у Настављачеву делу особине позитивног лика, успркос својим ратним заслугама и својој неимарској делатности. Стефан је за Настављача грешник који почиње и завршава период своје владавине преступом против својих најближих, свога оца Милутина и свога сина Душана.

Џамблаков портрет Дечанскога дијаметрално је супротан. Аутор је својом темом везан за одређени историјски материјал, али он ту везу не схвата као везу између учењака и објекта његова истраживања. Он своју тему интерпретира тако да праведност и светост његова јунака не буде ничим помрачена. Стефанова судбина на овоме свету у знаку је злочина других, његових најближих, оца Милутина и сина Душана. У распону између првог и другог злочина Стефан живи као човек склон контемплацији, повучености и побожности, силном стрпљењу и безграничној љубави према ближњему. Истрајан у свом мучеништву, он се не буни против своје судбине, јер оно што је Богом дано, то човек мора са захвалношћу да прихвати. Џамблак жели да читалац заједно с њим доживи потресну судбину Стефана, да из ње нешто научи и да, према својим скромним могућностима, покуша следити Стефанов траг. Џамблак је диспоновао своју грађу тако да композицију дела што боље прилагоди тој својој основној намери.

Џамблаков приказ живота Дечанскога представља облик монашке биографије са хришћанско-дидактичком наменом. Тај жанр карактеристичан је за целокупну средњовековну православну литературу и нема разлога да у њему тражимо неке специфичне националне црте. Биографија нема типично српских елемената, наоко она заиста наставља традицију писања прозе које је пре Џамблака негована у Србији. С друге стране, за Џамблаково се дело не може рећи ни то да садржи типично бугарске црте, мада оно има у себи јасно уочљивих исихастичких примеса. Исихастичке идеје карактеристичне су за Јевтимијеву бугарску Трновску школу, али нису изричито бугарске. Оне су општа својина читавог тог периода (14.15. ст.) у културном и књижевном животу Балкана. С тим у вези ваља нарочито нагласити да су исихастичке идеје већ биле продрле у Србију у време Џамблакова боравка у њој. Тада је веза између српске Цркве и осталог православног света била поново успостављена после три деценије прекида, па је разумљиво да је нови покрет наглашене побожности убрзо захватио и Србију. Патријарх Јефрем (1375—79; 1389—92 (умро 1399)), рођени Бугарин, руководио је српском Црквом у духу нових идеја исихазма, а његов наследник, Данило III (1392—98), као и епископ Марко (1359/60—1411; епископ 1390), били су обојица рођени Срби и обојица српски писци који су писали у духу исихазма. Сви су они били Џамблакови савременици и вероватно се међусобно познавали. Управо тој, наднационалној духовној средини припада житије Стефана Дечанскога.

III.

У југословенској науци — још од времена П. Поповића (1936) — Цамблаков боравак у Србији датиран је у године између 1402. и 1406. (евентуално 1409.), тј. непосредно *после* његова молдавског периода. У бугарској науци, међутим, Цамблаков молдавски период почиње годином 1402., тј. нешто после обавештења кнеза Александра Доброга да ће га као члана делегације цариградске патријаршије послати у Молдавију (1401.). Према тој верзији, Цамблак се задржао у Молдавији све до 1406., када започиње његов руски период. С тим је вези закључено, да Цамблаков боравак у Србији ваља сместити у године непосредно *пре* његова пута у Сучаву, па би време Цамблакова настојатељства у Дечанима пало у године закључно с 1401.

Политичка ситуација, световна као и црквена, у време Цамблакове мисије и даљег рада у Молдавији била је према најновијим истраживањима на том пољу таква, да се данас може прихватити као чињеница да се Цамблак 1401. заиста налазио у служби екуменске патријаршије. Он је као посланик патријаршије стигао у Молдавију 1402., да би нешто доцније исте године, под утиском управо склопљеног савезништва између Грчке и турског цара Сулејмана после ангорске битке, раскинуо с патријаршијом и остао у Молдавији. Одатле Цамблак после неког времена започиње своја путовања по Русији, тј. оном њеном данашњем делу који је тада био под влашћу Пољске и Литве. Према томе, Цамблаков српски период ваља сместити у године пре 1401. Међутим, то никако не значи да тезу о Цамблакову боравку у Србији у периоду 1402—1406 (или 1409) треба у целини одбацити. Напротив, ту тезу ваља још једном подвргнути дубљој анализи. Постоји, наиме, нада да најновији резултати истраживања тог периода могу боље осветлити разлоге који су навели Цамблака да се за неко време настани у Србији, да нам помогну одговорити на питање када је то учинио, зашто је постао игуманом Дечана и шта је био непосредан повод његове одлуке да се лати писања биографије Стефана Дечанског. Наслов Цамблакова дела гласи:

Житје и жителство светаго великомученика въ царехъ Стефана сръбскааго, нже въ дѣтахъ списано Григоріемъ мнѣхѣмъ и превѣтерѣмъ, нгоумѣмъ бывшимъ тожде бытиѣмъ.

Наслови средњовековних рукописних текстова нису, истина, неки поуздан доказни материјал, јер су веома лако могли бити уметнути у време доцнијих преписивања неког текста. С друге стране, тешко да нико сумња да је у наслову споменути Григорије идентичан са самим Цамблаком, или да се под тим именом заиста крије неки од манастирских настојатеља.

У Цамблакову тексту, као што је познато, нема података који би нам омогућили његово прецизније датирање. Али има ипак неких слабих, индиректних наговештаја у том правцу и њих ваља што боље искористити. То је покушао учинити Ђ. Радојичић, када је 1949. дао до тада најаргументованију анализу историјских и других околности везаних с постанком житија.

Као полазна тачка у покушају датирања Цамблакова боравка у Србији може нам послужити извештај о два напада на Дечане. Извештај је унесен у завршну похвалу Стефану и означава тематску границу из-

међу, с једне стране, краљева поређења с неким старозаветним ликовима и, с друге стране, ауторова позива на величање Стефана (тј. 87.15—93.2 у Шафарикову издању). Два напада на манастир о којима је овде реч била су извршена под вођством Ивоје и Јунаца. Те две личности тешко да је могуће историјски идентификовати, јер се не спомињу нигде другде осим у Цамблакову тексту. Ипак, Јиречек (1911) је Цамблаков извештај сматрао довољно поузданим и нападаче Дечана назвао је разбојницима, датирајући споменуте догађаје из биографије у године унутрашњег немира и превирања у Србији после Душанове смрти 1371. Јиречек, чини се, налази да су Ивоје и Јунац деловали у исто време, али то не мора бити тачно. Пажљива анализа Цамблакових формулација упућује нас на то да Ивоје и Јунац нису деловали у исто време.

О првом нападачу на манастир, Ивоји, у житију се каже :

нѣкто Ивоѣ царницею Еленою челиникъ поставленъ бысть неправедно ни же благоуствѣно (87.15—16).

Ивоје је, дакле, био *челник*. Ова дворска титула постала је модерна у Србији након што су многе отмене византијске титуле из Душанова периода нестале пропашћу царства 1371. Ивоја је поставила Душанова удовица Јелена која је после мужевље смрти живела у Серу као монахиња Јелисавета. У Серу је свакако боравила до 1375., јер те је године у Призрену учествовала на прослави помирења српске Цркве с екуменском патријаршијом. Епизода с Ивојем мора зато бити датирана знатно пре Цамблакова боравка у Дечанима (напад је, вероватно, извршен негде седамдесетих година 14. ст.). Карактеристично је Цамблаково наглашавање чињенице да је постављање Ивоја било „неправедно и небожно“. То је *директна* критика Јелена у чијој надлежности после 1371. није било постављање високих дворских функционера. То је уједно и *индиректна* критика цара Душана који је у своје време исто тако „небожно“ проузроковао тридесетгодишњи раздор у православној Цркви. Ивојева судбина је пример како зло пролазе сви непријатељи црства и Цркве. После насиља у манастиру Ивоје јадно погиба пред вратима Дечана — он пада с коња и у паду му се у грло забијају „два велика гвожђа“ ; када је ковач дошао да му помогне, већ је било касно. Цамблак не каже директно да је то била Стефанова одмазда за почињено злодело, али читалац лако може закључити да се ради о њему.

Други напад још је један пример како Стефан штити свој манастир од пљачкашких напада, а ово је *другое*. *свѣдѣтельство* пауче прѣваго страшенише. На стр. 88.22—23 стоји :

еже н съвнше оун наши вндѣше н ниѣн мнози зрители быше..

Цамблак, дакле, истиче, да је лично био сведок Јунчева напада. Према томе, друго насиље почињено је после првога, и то знатно доцније. Сам нападач има у тексту следеће особине :

Юнца много глаголю, нже двѣомъ н име подвѣно стежавшаго, подвѣно во юнца неомоученъ н днѣвающю въ монастырь прѣнде, шѣ нже тогда благоуствѣнѣ владѣющихъ посланъ бывъ къ съблюденію мѣста (88.24—27).

Јунац се у манастиру понаша као неукроћен и дивљи јунац, па му име сасвим добро одговара. Али он није дошао својеволјно, већ га је неко послао да чува манастир. А како су они који су га били послали

владали „благочастиво“, може се закључити да је Јунац дошао у Дечане по наређењу законитих власти, законитих јер Цамблак ни на једном месту не сумња у њихово право да издају таква наређења (као што је сумњао у Јеленино право да поставља дворске функционере). Он штавише говори и о мотиву Јунчева доласка:

МЕЖДУСОБНѢ БО ТОГДА ПРИАУУНѢШН СЕ РАТН, НЕНАДЕЖДѢНН Н ЧЕСТН ПЛѢНОКѢ ТВОРАХОУ СЕ Н КРѢВЕМЪ НЕМАЛА ИЗЛѢАНІА (88.28—89.1).

Стање је у земљи било, дакле, у то време несигурно, — међусобни ратови, пљачке, крвопролића.

Јунчево насиље описано је прилично детаљно: Јунац занемарује своју дужност и постаје узурпатор: понаша се као да је читав манастир његова лична својина. Игуман нема шта да каже — он је заточеник који по Јунчеву изричитом наређењу мора гладовати и коме нико не сме да долази, чак ни по службеној дужности. Ако некеме и успе да се пробије до игумена, на изласку га хватају Јунчеве слуге: ПИДОВНН ЛОВѢВНННМЪ ШУМЪ НАЗЫРАЮЩНМЪ Н ЖЕЛАЕМН ОЖИДАЮЩНМЪ ЛОВѢ (89.12—14). Када би у руке слугу пао који од манастирских монаха, претили би му и зостављали га, а када би ухватили неког „мирјанина“, млатили би га и стављали у кладе. Монаси се, међутим, нису много обазирали на претње, већ су се и даље понашали као што приличи, покорављујући се својој пастору и помажући игуману у невољи:

ВѢРОУ ТОПЛОУ Н ГОРЕЩНМЪ ВЕРѢДѢМЪ ПИЩѢ ПРИНОСЕШЕ ДОВОЛНО Н НАЖЕ НА ПОТРЕБОУ ОБНАЛОУ Н НИКАКОЖЕ ТЫГОВН ЛЮБѢВѢ НН ПОНѢ КЪ МАЛѢ ТРѢПѢХОУ РАЗЛОУЧНН СЕ (89.20—23).

После неког времена Јунац је позван у рат (реч је о опсади некога града, којег се име не спомиње); пре одласка он се свечано заклиње да ће својим рукама убити игумана, нађе ли га у манастиру кад се поново врати. Но тада на сцену ступа Стефан. Он се јавља Јунцу у сну. Јунац сања како се приближава цркви у Дечанима с намером да убије игумана. У тренутку када Јунац у сну прилази игуману, долази Стефан и свећњакком погађа Јунца у лице и прса таквом снагом, да се свећњак сломио. Када Јунац покушава побећи, Стефан га њакоже копљем погађа остатком свећњака у бедра и десну мишицу, говорећи:

СЕ ТѢВѢ МЪЗДА, НАКО ДА НАВНКНѢШН НЕ СВѢРѢПННН СЕ НА МОЮ ОБЫТѢЛѢ Н ЛЮДН (91.15—17).

Јунац опет настоји побећи; рикнувши као звер, он се истога часа пренуо иза сна, осећајући болове по читавом телу. Кад су га затим одвели у манастир, он се седам недеља мучи и на крају умире растрган ужасним боловима. Цамблаков опис Јунчевих самртних мука заврешује да буде цитиран у својој целини:

ЛЕЖА СЕДМЪ СЕДМНЦѢ, СЪГННѢАЮЩНМЪ ПЛѢТЕМЪ ЖЕ Н КОСТЕМЪ МѢСТЬ ПРОБОДѢНННХЪ, НАКО Н САМЫНМЪ ЗРѢТН СЕ ВѢНОУТРѢННМЪ Н ТѢМЪ ПОДВѢННМЪ ОБРАЗѢМЪ СЪГННѢШНМЪ, НАКО ЗЛОСМРАДІЮ НАЗѢВНѢХЪ ПО ВѢСЕМОУ МОНАСТІРѢ ОБРѢТАЮЩНМЪ СЕ СТОУЖАТН, СЪЗЫКОУ ЖЕ УТПАДШОУ Н ЗОУБѢМЪ РАСЦѢПЛѢШНМЪ СЕ УТѢ СѢАНААГО ЗАЛОУТѢСТѢА Н БѢ ВНДѢТН НЖЕ ПРѢЖДЕ ГРѢДААГО ЛЕЖЕЩА ПИДОВНО МРѢТВЫХОУ ИЗДАВНА БЫВШОМОУ Н СЪГННѢШОМОУ — ЗНАКѢНО УУНМА ВНДѢНІЕ. (92.1—10).

Тешко да је овде реч о пищевој имажинацији. Вероватније је да се ради о неком стварном доживљају. Сцена у којој је клиничком прецизношћу описан напад гангрене или губе у последњем стадију, као да је узета из стварности манастирске болнице коју је писац раније тако верно приказао и чији су болесници на њега оставили тако дубок утисак (види стр. 75.13—76.25) По нашем мишљењу, нема сумње да игуман — који је у биографији жртва Јунчева злостављања и сведок његове страшне смрти — није нико други, него сам Цамблак.

Наша интерпретација Цамблакова житија по много чему је блиска Радојичићевим запажањима. Ми се нпр. слажемо с њим да Цамблакову формулацију: *ниже тогда благоуштенъ владѣющихъ посланъ бывъ* ваља протумачити тако да су у Јунчеву постављању за чувара Дечана суделовале званичне власти које у време писања биографије више немају ранији ауторитет. Узрок је томе било оно опште расуло у земљи, настало сменом власти и сталним међусобним трвењима и ратовима. Према Радојичићу, реч је о догађајима с почетка 15. ст., или тачније: о периоду 1402—1404, када наследници Вука Бранковића (удовица Мара и синови Гргур и Ђурђе) после ангорске битке покушавају с турском помоћу задобити изгубљене поседе у Јужној Србији. До помирења Стефана Лазаревића с Бранковићима дошло је 1404.; и како у Цамблакову тексту нема наговештаја о томе да се ради о Лазаревићима, Радојичић закључује да је житије написано пре те исте, 1404., године.

Његови аргументи, међутим, не морају бити прихваћени. Познато је да је већ 1401. у екуменској патријаршији било одлучено да Цамблака треба послати у Молдавију. Једна таква одлука не доноси се у журби и без темељитих припрема. Због тога претпостављамо да Цамблаков боравак у Србији ваља датирати не само пре одласка у Молдавију 1402., него и пре почетка тог столећа. Управо у том периоду српске историје (крај 14. и почетак 15. века) дошло је до промене власти у јужним крајевима Србије (Косово), где су смештени Дечани и где је владало стање грађанског рата.

После пропасти царства, Србија се распала на читав низ мањих држава, међу којима су најважније биле она кнеза Лазара на северу (с центром у Крушевцу и подручју Мораве) и она Вука Бранковића на југу (Косово и Северна Македонија), где су били смештени пећка патријаршија и Дечани. После катастрофалног пораза на Косову Пољу 1389., где је пао Лазар, северна је подручја наследила његова удовица Милица и два сина, Стефан и Вук. Власт је постепено прешла потпуно у руке Стефана Лазаревића који је у историји остао познат као српски кнез и деспот (1389—1427). Између Стефана и Вука Бранковића (који је 1371. оженио Стефанову сестру Мару) деценијама је владао несрећен однос испуњен свађама око јужних делова Србије. Мада су обојица била турски вазали, у пракси они су се различито односили према Турцима. Стефан је нашао политички најпопартунијим да се лојално бори на турској страни, што је неколико пута и учинио, све до ангорске битке 1402. Вук Бранковић, међутим, није се никада покорио Турцима и његов отпор против освајача трајао је дуго, — у јужној Србији владало је непрекидно ратно стање током читаве последње деценије 14. ст. Већ 1390., годину дана после косовске битке, Вук се писмено обратио дубровачком Сенату да му у случају потребе пружи азил. 1392. морао је, после пораза с Тур-

цима, препустити непријатељу Скопље. Рат је настављен и непријатељ је у сталној офанзиви (Вук је тада преговарао с Угарском око пружања војне помоћи његовој борби с Турцима). Управо ти ратни догађаји последње деценије 14. ст. чине позадину Цамблакове епизоде с Јунцем. Борбе су се смириле тек крајем столећа, када је Турцима успело да протерају Вука из јужних крајева.

Према Јиречеку и многим другим историчарима, Вук је изгубио јужне земље 1398., али Н. Павловић исти догађај датира годину дана раније (1397.). Оно што је после тог пораза остало од ранијих подручја под влашћу Бранковића, предано је у руке Милици и њеним синовима, док су Мара и њена породица добили допуштење да се настане у Вучитрну. Та је промена власти уплетена у Цамблаков текст. Времена су ипак још увек била несигурна, и гледано очима дечанских монаха постојало је много разлога да упозоре могуће нарушитеље мира каква је ужасна судбина у своје време била затекла Јунца.

Када је Косово (с Приштином, Дечанима и центром пећке патријаршије) прешло из руку Бранковића у руке Лазаревића, кнежева удовица Милица (као монахиња добила је име Евгенија) долази заједно са синовима у разрушене Дечане. Под утиском разарања у која се сама могла уверити Милица је касније написала:

... сьгледавши красное мѣсто и прикладно мноуьскому прѣвѣнванню, видѣхъ по истинѣ оумнаеъ позоръ, толнко потроужденне и оусрѣдые светаго хтиторъ попоущеннеъ божіеъ нашнхъ радн грѣхъ ить злоуьственхъ сзыкъ нсманатьскнхъ пожежено и опровержено и ить прѣжде насъ дрѣжавшнхъ раставнно и опровержено и метосн итети и влнзъ запоушѣнна постнгше, сьзревши на небо срьдѣуннма оуиѣма, помолнхъ се все-дрѣжителю богоу моемоу и рѣхъ...

У вези с посетом она је дала обећање манастиру да ће — како она сама, тако и њени синови — помагати Дечанима као вѣторн хтиторн, вративши том приликом манастиру и нека подручја која су му раније била одузета. Ђ. Радојичић не мисли да је у Цамблаковом делу могуће наћи доказа за то да су Милица и Лазаревић заиста били вѣторн хтиторн Дечана, у чему му дајемо право. Али његова тврдња да је из те чињенице могуће извући закључак да постанак житија не треба доводити у везу с догађајима из 1378—79, не чини нам се прихватљива. Напротив, по нашем мишљењу постоји очигледна веза између Миличине посете разореним Дечанима и оних догађаја за које смо рекли да чине позадину епизоде с Јунцем у житију. То што Цамблук не спомиње Лазаревиће као обновитеље манастира, није необјашњиво. Можда до Миличине посете Дечанима у време писања биографије још није ни било дошло. Повеља која се налази незапечаћена у манастирској архиви није, наиме, датирана и зато се година њена писања не може тачно одредити. Сигурно је једино то да је морала бити састављена пре Миличине смрти 1405.

На основи овде изнесених разматрања мислимо да је оправдано закључити следеће: Цамблук је боравио у Србији и тамо вршио дужност дечанског игумана крајем деведесетих година 14. ст.; писац је доживео промену власти 1397—98 после пораза Вука Бранковића; ускоро затим

он напушта Србију да би се 1401. нашао у служби цариградске патријаршије (Радојичић тврди да су Дечани 1400. или 1401. добили новог игумана, Варлаама, којег су поставили Лазаревићи на иницијативу самих монаха). Какве су биле околности у вези с Цамблаковим доласком у Србију, није нам познато. Можда је дошао директно из Бугарске као избеглица. Или, што је вероватније, у вези с неким црквеним, дипломатским задатком као изасланик цариградске патријаршије (дакле, из сличних разлога као они што су га доцније довели у Молдавију). Могуће је нпр. претпоставити да је Цамблук, још после Јевтимијева збацивања, као сарадника екуменском патријарху Антонију лично препоручио грчки митрополит за Бугарску, Јеремије. Прихватимо ли тезу да је Цамблук стигао у Србију као изасланик цариградске патријаршије, биће нам схватљивија и чињеница што се наш биограф од свих српских подручја управо нашао у близини Пећи, где је било средиште српске патријаршије с којом је преговарао. Ово објашњење потврђује и чињеница што је Цамблук постао игуман једног од најзнатнијих српских манастира, јер да — као представник цариградске патријаршије — није био проминентна личност, одговоран положај дечанског настојатеља сигурно му не би био додељен. Како знамо да је у Дечанима дошло до смене игумана 1400. или 1401., склони смо да претпоставимо да је Цамблук остао у Србији све док смена није била обављена. Када се Цамблук затим вратио у Цариград, патријарх Матија био је на свом положају већ три године. Две године доцније тај нови патријарх шаље Цамблака с мисијом у Молдавију.

Пре него што је постављен на положај екуменског патријарха, Матија је неколико година вршио дужност епископа у Кизику. Када Цамблук на једном месту у житију спомиње некада чувени храм у Кизику, то се може схватити као дискретан поздрав писца свом тадашњем претпостављеном.

БИБЛИОГРАФИЈА

- И. Богданов. Кратка историја на българската литература. 1. Стара българска литература. Литература на Възраждането. С., 1969.
- В. Велчев. Творчеството на Григорий Цамблук в светлината на Южнославянския предренесанс. — Език и литература, XVI. 2. 1961.
- Ц. Вранска. Стилни похвати на патријарх Евтимий. Сб. БАН, 1942, кн. XXXVII.
- Г. Данчев. Традициите на Търновската книжовна школа в житието на Стефан Дечански от Григорий Цамблук. — В: Търновска книжовна школа. С., 1974.
- Живот краља Стефана Дечанског. Изд. Ј. Шафарик. — Гласник Друштва српске словесности, XI, Београд, 1859.
- Животи краљева и архиепископа српских (архиепископ Данило и други). Изд. Ђ. Даничић. Загреб, 1866.
- Историја на българската литература. 1. Старобългарска литература (отг. редактор П. Динев). С., 1962.
- Istoriја država i prava jugoslovenskih naroda. Beograd, 1976⁵ (Univerzitet u Beogradu; Institut za istoriju države i prava Pravnog fakulteta u Beogradu).
- А. И. Яцимирский. Григорий Цамблук. Очерк его жизни, административной и книжной деятельности. СПб., 1904.
- А. И. Яцимирский. Из истории славянской проповеди в Молдавии. Неизвестные произведения Григория Цамблака, подражания ему и переводы монаха Гавриила. — Памятники древней письменности и искусства, CLXIII, СПб., 1906.
- А. И. Яцимирский. Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии XV—XVII вв. Введение к изучению славянской литературы у румын. Тырновские тексты молдавского происхождения и заметки к ним. — Памятники древней письменности и искусства, CLXII, СПб., 1906.

- К. Јиречек. Историја Срба (превео Јован Радонић). I. До 1537 године (политичка историја). Београд, 1952.
- М. Кашанин. Српска књижевност у средњем веку. Београд, 1975.
- В. Сл. Киселков. Митрополит Григориј Цамблак. С., 1946.
- Б. Ковачевић. Црква и књижевност у нашој средњовековној држави. — Српска Православна Црква 1219—1969. Споменик о 750-годишњици аутокефалности. Београд, 1969.
- Р. Маринковић. О месту Григорија Цамблака у српској књижевности. — В: Търновска книжовна школа. С., 1974.
- Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii (ed. Fr. Miklosich). Graz, 1964.
- S. Novaković. „Carostavnik“ Narodne Biblioteke u Beogradu i Camblakov život Stefana Dečanskoga. — Starine, 16, Zagreb, 1884.
- P. Olteanu. Aux origines de la culture slave dans la Transylvanie du nord et le Maramures. — Romanoslavica, 1, București, 1958.
- Д. Павловић. Старија југословенска књижевност. Београд, 1971.
- N. D. Pavlović. Despot Stefan Lazarević. Subotica — Beograd, 1968.
- Б. Радојичић. О Григорију Цамблаку. — Гласник Српске Академије, Наука, књ. I, св. 1—2, Београд, 1949 (= Творци и дела старе српске књижевности. Титоград, 1963, с. 175—182).
- Речник на българската литература. I. А—Д (ред. Г. Цанев). С., 1976.
- П. Русев, А. Давидов. Григориј Цамблак в Румъния и в старата румънска литература. С., 1966.
- П. Русев. Григориј Цамблак — български, сръбски, румънски и руски писател. — Трудове на ВПИ „Братя Кирил и Методий“, IV, 1968.
- П. Русев, И. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григориј Цамблак. С., 1971.
- П. Русев. Место и роль Търновской Евфимиевой школы в культурном общении на Балканах и в Восточной Европе в средние века. — В: Славянские культуры и Балканы. I. IX—XVII вв., С., 1978.
- Старе српске биографије XV и XVII века: Цамблак, Константин, Пајсије (превео Лазар Мирковић, са предговором Павла Поповића). Београд, 1936.
- Б. Трифуновић. Емоционални механизам Цамблакових личности. — В: Српска књижевност у књижевној критици. I. Стара књижевност. Београд, 1965.
- É. Turdeanu. Grégoire Camblak: Faux arguments d'une biographie. — Revue des Etudes Slaves, 22 (Paris), 1946.
- É. Turdeanu. La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les pays roumains. Paris, 1947.
- Търновската книжовна школа. С., 1974.
- Θρησκευτική και ήθική εγκυκλοπαίδεια, 'Αθήναι, 1965.
- Historija naroda Jugoslavije. I. Zagreb, 1953.